

УДК 332.1:314.01

JEL Classification: R13; J10.

Цвігун І.А.*д-р екон. наук, професор**кафедри обліку, оподаткування та технологій електронного бізнесу,**Подільський державний аграрно-технічний університет,**Кам'янець-Подільський, Україна**E-mail: ia_tsvigun@ukr.net*

ОСНОВНІ АСПЕКТИ ДЕПРЕСИВНОСТІ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Анотація

Найбільш небезпечними для окремої території є системний та довгостроковий занепад її розвитку, що призводить до формування депресивних територій. Диспропорції територіального розвитку формуються під впливом різноманітних чинників, зокрема порушення соціально-економічного та екологічного розвитку. Особливістю депресії сільських територій є відсутність комплексного та збалансованого їх розвитку, що пов'язано з територіальним розміщенням та розвитком аграрного сектора. Що зумовлює складність оцінки і подолання саме депресивності сільських територій.

Метою статті є дослідження питання ідентифікації депресивних сільських територій та удосконалення системи показників їх оцінки.

Встановлено, що на сільських депресивних територіях спостерігається порушення економічного, соціального, демографічного та інших процесів. Відмічено, що метою суспільного розвитку є людські потреби і сама людина, а не розвиток економіки. Основною метою розвитку сільських територій є сільські мешканці, їх добробут, якість життя і сприятливе середовище проживання. Тому сучасна оцінка рівня депресивності сільських територій враховує показники, які відображають стан їх розвитку не в повній мірі. Єдиним показником, що відображає умови життя населення є коефіцієнт природного приросту населення. Запропоновано систему показників оцінки депресивності сільських територій, яка призначена для оцінки умов проживання сільського населення депресивних територій: очікувана тривалість життя чоловіків і жінок, коефіцієнт старіння населення, сумарний коефіцієнт народжуваності, індекс заміщення поколінь. Коефіцієнт смертності населення у віці 15-45 років.

Основною умовою подолання депресивності сільських територій є, визначення причин поширення занепаду території та оцінка рівня депресивності. Лише врахування основних проблем умов життя сільських жителів, дозволить запровадити заходи, щодо подолання депресивності.

Ключові слова: депресивність, сільські території; природний приріст населення; коефіцієнт старіння; міграція.

Вступ. Найбільш небезпечними для окремої території є системне та довгострокове погіршення соціально-економічної ситуації, що формує диспропорції та асиметрії територіального розвитку. Депресивні регіони не просто відстають у соціально-економічному розвитку від інших регіонів країни – на їх територіях виникають осередки соціальної напруженості, які приховують небезпеку для суспільних відносин і економічної системи держави. Особливістю депресії територій є відсутність комплексного та збалансованого їх розвитку. Особливо актуальним це є для сільських територій, де ситуація погіршується територіальним розміщенням та розвитком аграрного виробництва, що зумовлює складність оцінки і подолання саме депресивності сільських територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українські вчені стурбовані диспропорцією розвитку окремих територій. Вивченню проблем теоретичних і прикладних аспектів депресивних територій присвятили праці вчені Барановський М.О., Вахович І.М., Герасимчук З.В., Гончаренко М.В., Іорданов А.Є., Заставний Ф.Д., Пашкевич М.С., Плотницька С.І., Шевчука Я.В. та інші. Загалом, дослідження сутності депресивних територій акумулює в собі низку різних трактувань даної економічної категорії, але залишають недостатньо дослідженими є питання оцінки депресивних сільських територій.

Мета. Метою статті є дослідження питання ідентифікації депресивних сільських територій та удосконалення системи показників їх оцінки.

Методологія дослідження. З прийняттям Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів» [7] у 2005 році з'явилася законодавчо закріплена категорія «депресивна територія», яка визначена, як «регіон чи його частина (район чи населений пункт), що визнаються депресивними за умов та в порядку, визначених цим Законом». Зокрема «депресивним є сільський район, в якому протягом останніх трьох років щільність сільського населення, коефіцієнт природного приросту населення, рівень середньомісячної заробітної плати та обсяг реалізованої сільськогосподарської продукції (робіт, послуг) на одну особу є значно нижчими, а частка зайнятих у сільському господарстві є значно вищою за відповідні середні показники розвитку територій цієї групи».

Результати дослідження. Проблема теоретичного узагальнення понять депресивних територій та особливостей присвячено десятки публікацій вчених. Більшість стосується сутності категорії “депресивний регіон”, зокрема, у роботах І. Вахович та І.Купира [4, с.32] сформовано вимоги до визначення поняття депресивний регіон «...характеризувати глибинні причини депресії, відокремлювати внутрішні і зовнішні чинники регіональної депресії та відобразити системний ефект регіональної депресії як явища». А. Іорданов [8, с.12-13] стверджує, що територія може визнаватися депресивною, якщо в попередніх періодах вона мала високий рівень економічного розвитку, який у результаті трансформаційних процесів та зміни ринкової кон'юнктури був частково чи повністю втрачений. Я. В. Шевчук [15, с.12-13] запропонував поняття «депресивна територіально-суспільна система», яка трактується як така територіальна система того чи іншого ієрархічного рівня, у якій за відносно короткий проміжок часу кардинально змінилися тенденції соціально-економічного розвитку – від висхідних до низхідних, від процвітання до занепаду. О. Федорчак [14, с.103] трактує депресивний регіон як території, на якій через певні причини перестають діяти стимули саморозвитку, і тому немає підстав розраховувати на самостійний вихід із кризової ситуації. Стеценко Т.О. [13] вважає, депресивні території - це такі просторово локальні утворення, в яких через економічні, політичні, соціальні, екологічні та інші причини перестають діяти стимули саморозвитку, отже, немає підстав розраховувати на самостійний вихід з кризової ситуації.

Процедура надання статусу депресивного регіону має базуватись на затвердженій Урядом класифікації регіонів і територій України та методиці визначення кандидатів на отримання такого статусу. Тому значна увага науковців присвячено методиці оцінки депресивних територій.

Окремі наковці пропонують у визначенні депресивності регіонів основні ознаки депресивності. Особливості розвитку депресивних територій відмічаються у працях Новікової А.М. [10, с.115] яка стверджує, що депресивний стан регіону характеризується неможливістю нормального відтворення на цій території економічного, демографічного та інших процесів. Забарна Е.М [6; с.200] вважає, депресивні території, це території, які

не в змозі самостійно вирішувати свої економічні, соціальні, демографічні та інші проблеми чи реалізувати свій потенціал, а тому потребують підтримки з боку держави. Барановський А.М. [1, с.9] зазначає, що найсуттєвішою відмінною рисою депресивних територій є те, що, на противагу останнім, вони характеризуються присутністю не окремих кризових явищ (проблем), а комплексною, системною, тривалою стагнацією основних соціально-економічних параметрів. Можна навіть стверджувати, що саме тривалість кризових явищ є найбільш характерною ознакою депресивності території.

Основною метою та рушійною силою суспільного розвитку є людські потреби і сама людина як така. Закономірно, що в центрі сільського розвитку повинні перебувати сільські мешканці, які прагнуть поліпшити власний добробут, якість життя і забезпечити сприятливе середовище проживання для нинішніх та майбутніх поколінь. Тобто інтегруючим чинником соціально-економічного розвитку вважається соціум у різних формах взаємодії з певною територіальною належністю, а також людиноцентричний підхід, що розглядається умовами життєдіяльності, культурою та світобаченням.

Виходячи з особливостей оцінки депресивних територій, що їх існування пов'язано з багатьма чинниками, варто розробити систему показників, яка б всебічно сприяла оцінці всіх аспектів прояву депресії. Погоджуємося з думкою Пищик Ю.Д., [11, с.172] що депресивність регіону категорія, у першу чергу, не економічна, а соціальна. Економічні показники не дають усєї картини щодо ситуації в регіоні. Адже економіка є для людини обслуговуючим фактором. Для людини, у першу чергу, важливим є не умовні гривні на душу населення, що формуються в регіоні, а можливість мати комфортне, безпечне життя для себе і своїх дітей, а це не завжди корелюється з таким показником, як валовий регіональний продукт (ВРП). Плотницька С.І. [11, с.196] також зауважує, що виділення депресивних регіонів лише за ознакою базової економічної проблеми відчутно звужує та збіднює проблематику депресивності регіонів. Герцег В.А. [5, с.513] зазначає, не варто ототожнювати депресію регіону лише з економічними характеристиками, адже вона включає в себе і соціальну складову.

Ключовим завданням в дослідженні депресивних територій є визначення чітких критеріїв віднесення тих чи інших регіонів або адміністративно-територіальних одиниць до категорії депресивних. Так, М. Бутко, С. Зеленський, О. Зеленська, А. Літош [3, с.38] підкреслюють, що розробка чіткої та зрозумілої системи критеріїв оцінки ступеня депресивності адміністративно-територіальних одиниць різних рангів, адаптованої до запропонованої вітчизняною статистикою інформаційної бази, залишається важливою передумовою оптимізації вітчизняної регіональної політики.

Теоретично перелік показників територіальної депресивності повинен бути якомога більш широким: адже депресія є системним явищем, і чим більше позицій спаду буде виявлено, тим краще [2, с.226]. Система показників, щодо оцінки депресивних територій, з одного боку, має бути досить повною і комплексною, оскільки депресія є всебічним явищем і чим більше показників враховано, тим кращою буде оцінка регіональних відмінностей. З іншого боку, перелік таких показників повинен визначатися тільки цілями вичленювання об'єктів депресії, тобто має бути оптимальним і в повній мірі відображати населенні пункти, сільські райони й тому подібні утворення, депресивний стан яких потрібно оцінити і порівняти.

У загальному випадку розглянуті показники повинні характеризувати локальний рівень депресії, ресурсні можливості депресивної території й відповідного територіального утворення, регіональну й міжрегіональну гостроту депресії. Локальний рівень депресії має характеризувати показники спаду (погіршення): основних параметрів рівня та якості життя людей, надання соціальних послуг, економіки (насамперед у частині надання робочих місць і формування дохідної частини регіонального й місцевого

бюджетів), а також стану навколишнього середовища.

Гострота депресії, тобто порівняльне погіршення параметрів розглянутої ситуації, визначається за темпами спаду на самій депресивній території та на основі порівняння зазначених параметрів з аналогічними характеристиками інших однотипних територій регіону (або із середніми по регіону), а також з аналогічними характеристиками інших регіонів і територій. Відзначимо також, що параметри ситуації слід давати в динаміці, щоб обґрунтувати депресивність як тенденцію і як неவிпадкову характеристику території.

При відборі показників для дослідження депресивності територій необхідно враховувати, щоб використана інформація забезпечувала всебічну оцінку депресивності, дозволила виявити найсуттєвіші явища й процеси, була об'єктивною і нагромаджувалась протягом досить тривалого часу. Остання обставина набуває принципового значення, оскільки дозволяє вивчати процес у динаміці, виявити певні часові тенденції й закономірності. [9, с.16].

Зауважмо, що особливу увагу варто звернути на оцінку депресивності саме сільських територій. Згідно Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів» [7] «сільський район, в якому протягом останніх трьох років щільність сільського населення, коефіцієнт природного приросту населення, рівень середньомісячної заробітної плати та обсяг реалізованої сільськогосподарської продукції (робіт, послуг) на одну особу є значно нижчими, а частка зайнятих у сільському господарстві є значно вищою за відповідні середні показники розвитку територій цієї групи».

Це зумовлено особливим статусом сільських територій, їх територіальним розміщенням і залежністю розвитку від аграрного виробництва. Тому показники, зазначені в зазначеному Законі є недостатніми, щоб відобразити рівень депресивності сільських територій. Вважаємо, що для більш об'єктивної оцінки необхідно включити систему демографічних показників.

Ідея врахування демографічних чинників при оцінці депресивності була запропонована у наукових працях окремих науковців. Шульц Л.С. [16, с.28] зазначає, що важливо враховувати характер впливу демографічних процесів на внутрішньорегіональну соціально-економічну диференціацію. Демографічні показники (рівень тривалості життя, особливості статеві-вікової структури, рівень народжуваності та смертності, міграція населення) визначають тенденції розвитку ринку праці та зайнятості, рівень економічної активності людського населення, а також рівень розвитку капіталу регіону. Досить слушною є думка Іорданов А.Є., [8, с.4-5] що опосередковані фактори, які завжди супроводжують регіональну депресивність, – висока смертність і низька народжуваність населення. Пищик Ю.Д. [11, с.172] зазначає, що основними рисами депресивних регіонів є: слаборозвинена соціальна інфраструктура; демографічна криза; низький рівень виробничого та людського потенціалу; несприятливі природні й кліматичні умови, екологічні катастрофи, стихійні лиха; порушення виробничих структур; низький рівень галузевої диверсифікації та залежність від зовнішніх ринків; невідповідність факторів виробництва сучасним потребам.

Враховуючи сучасну демографічну ситуацію в Україні, а особливо в сільській місцевості, варто до оцінки депресивності сільських територій варто включити показники: коефіцієнт старіння населення, частка дітей в статеві-віковій структурі населення, рівень тривалості життя, коефіцієнти народжуваності та смертності, міграція населення. Саме ці показники покажуть рівень депресивності сільських, оскільки акумулюють в собі і економічний і соціальний розвиток сільських територій.

Висновки і перспективи. З прийняттям Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів» у 2005 році відбулися суттєві зміни в економічному та соціально-

економічному розвитку. Сучасна депресивність сільських територій вирізняється особливою кризовістю її прояву. Тому врахування демографічних показників сприятиме більш точній оцінці депресивності сільських територій і дозволить розробити комплекс заходів, спрямованих на поетапне вирішення депресивності сільських територій.

Список використаних джерел

1. Барановський М.О. Депресивні території: підходи до трактування, концепції формування, особливості типології: громадсько-політична література. *Економічна теорія*. 2007. № 3. С. 3–12.
2. Булах Т. М. Петренко К. В. Соціальний розвиток як чинник подолання депресивності села. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2012. № 3. С. 225-228.
3. Бутко М. Зеленський С., Зеленська О., Літош А. Фінансова база діяльності органів місцевого самоврядування в системі критеріїв депресивності адміністративно-територіальних районів України. *Економіст*. 2011. №11. С. 38-41.
4. Вахович І.М., Купира М.І. Обґрунтування сутності економічної категорії «депресивний регіон». *Збірник наукових праць. Луцький національний технічний університет*. 2014. Випуск 11 (43). С. 27-34.
5. Герцег В.А., Газуда Л.М., Концептуальні основи розвитку сільських територій. *Економіка і суспільство*. 2018. Випуск15. С.513-518.
6. Забарна Е.М. Дослідження сутності дефініції «депресивна територія» *Економіка: реалії часу*. 2012. №3-4(4-5). С. 197–202.
7. «Про стимулювання розвитку регіонів» Закон України від 8 вер. 2005 р. № 2850-IV Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2850-15>. (дата звернення 5.03.2021)
8. Іорданов А. Є. Класифікація територій в контексті державного стимулювання регіонального розвитку. *Державне будівництво*. 2008. № 2. С. 2-10.
9. Круп"як І.Й. Концептуальні підходи до визначення депресивних територій та оцінки фінансового забезпечення їх розвитку. *Наука молода*. 2009. Випуск 11. С. 13-18.
10. Новикова А. М. Депресивні території: європейський досвід та проблеми України. *Стратегічна панорама*. 2000. № 3–4. С. 114-118.
11. Пищик Ю.Д. Методичні підходи до визначення депресивності сільських територій. *Науковий вісник НУБіП України. Серія Економіка, аграрний менеджмент, бізнес*. 2014. № 200, Частина 4. С.170-175.
12. Плотницька С.І. Проблеми ідентифікації депресивних територій України. *Вісник Запорізького національного університету*. 2012. №4(16). С.195-200.
13. Стеценко Т.О. Аналіз регіональної економіки: навч. посібник. Київ: КНЕУ, 2002. 116 с.
14. Федорчак О. Державна політика залучення інвестицій у депресивні регіони України. *Ефективність державного управління*. 2018. вип. 2 (55), ч. 1. С .91-106.
15. Шевчук Я. В. Депресивні територіальні суспільні системи та напрямки їх санації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня .. канд. екон. наук: 08.00.05. Львів Нац. акад. наук України, Ін-т регіон. Дослідж. 2007. 20 с.
16. Шульц С. Л., Тибінка І. Я. Чинники внутрішньорегіональної соціально-економічної диференціації в сучасних економічних теоріях. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2015. Вип. 1(111). С. 25-29.

Дата надходження статті до редакції: 18.04.2021
Рецензування 20.05.2021 Прийняття в друк: 28.06.2021

Tsvihun I.A.

Doctor of Economics, Professor
The Head of the Department of Accounting, Taxation and E-Business Technology
State Agrarian and Engineering University in Podilya
Kamianets-Podilsky, Ukraine
E-mail: ia_tsvigyn@ukr.net

MAIN ASPECTS OF DEPRESSION IN RURAL TERRITORIES

Abstract

The most dangerous for a particular area are the systemic and long-term decline of its development, which leads to the creation of depressed areas. Territorial development disproportions are formed by the various affecting various factors, especially including the violations of socio-economic and environmental development. A feature of the rural areas depression is the lack of comprehensive and balanced development, which is associated with the territorial location and development of the agricultural sector. Its factors makes it difficult to assess and overcome the rural areas depression.

The purpose of the article is to study the issue of depressed rural areas identification and improve the system of indicators for their evaluation.

It is established that in rural depressed areas there is a violation of economic, social, demographic, and other processes. It is noted that the goal of social development is human needs and man himself, not only economic development. The main goals of rural development are rural residents, their well-being, quality of life and favorable living environment. Therefore, the current assessment of the depression level in rural areas considers indicators that reflect the state of their development is not fully. The only indicator that reflects the living conditions of the population is the natural population growth rate. A system of indicators for assessing the rural areas depression is proposed, which is designed to assess the living conditions of the rural population of depressed areas: life expectancy of men and women, population aging rate, total fertility rate, generation replacement index. Mortality rate at the age of 15-45 years.

The main condition for overcoming the rural areas depression is to determine the causes of the territory decline and assess the level of depression. Only considering the main problems of rural residents living conditions will allow to introduce measures to overcome depression.

Keywords: areas depression, rural areas, natural population growth, aging rate, migration.

References

1. Baranovskyi, M.O. (2007). Depresyvni terytorii: pidkhody do traktuvannya, kontseptsii formuvannya, osoblyvosti typolohii: hromadsko-politychna literatura. *Ekonomichna teoriia*. 2007. № 3. S. 3–12.
2. Bulakh, T. M., & Petrenko, K. V. *Sotsialnyi rozvytok yak chynnyk podolannya depresyvnosti sela. Formuvannya rynkovykh vidnosyn v Ukraini*. 2012. № 3. S. 225-228.
3. Butko, M., Zelenskyi, S., Zelenska, O., Litosh, A. (2011). Finansova baza diialnosti orhaniv mistsevoho samovriaduvannya v systemi kryteriiv depresyvnosti administratyvno-terytorialnykh raioniv Ukrainy. *Ekonomist*. 2011. № 11. S. 38-41.
4. Vakhovych, I.M., & Kupyra, M.I. (2014). Obgruntuvannya sutnosti ekonomichnoi katehorii «depresyvnyi rehion». *Zbirnyk naukovykh prats. Lutskyi natsionalnyi tekhnichnyi universytet*, 11 (43), 27-34.
5. Hertseh, V.A., & Hazuda L.M. (2018). Kontseptualni osnovy rozvytku silskykh terytorii. *Ekonomika i suspilstvo*, 15, 513-518.
6. Zabarna, E.M. (2012). Doslidzhennia sutnosti definitsii «depresyvna terytorii» *Ekonomika: realii chasu*, 3-4(4-5), 197–202.
7. «Pro stymuliuvannya rozvytku rehioniv» Zakon Ukrainy vid 8 ver. 2005 r. № 2850-IV Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2850-15>. (data zvernennia 5.03.2021)
8. Iordanov, A. Ye. (2008). Klasyfikatsiia terytorii v konteksti derzhavnogo stymuliuvannya rehionalnogo rozvytku. *Derzhavne budivnytstvo*, 2, 2-10.
9. Krup"iak, I.I. (2009). Kontseptualni pidkhody do vyznachennia depresyvnykh terytorii ta otsinky finansovoho zabezpechennia yikh rozvytku. *Nauka moloda*, 11, 13-18.
10. Novykova, A. M. (2009). Depresyvni terytorii: yevropeyskyi dosvid ta problemy Ukrainy. *Stratehichna panorama*, 3–4, 114-118.
11. Pyshchuk, Yu.D. (2014). Metodychni pidkhody do vyznachennia depresyvnosti silskykh terytorii. *Naukovyi visnyk NUBiP Ukrainy. Serii Ekonomika, ahrarnyi menedzhment, biznes*, 200, part 4, 170-175.
12. Plotnytska, S.I. (2012). Problemy identyfikatsii depresyvnykh terytorii Ukrainy. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnogo universytetu*, 4(16), 195-200.
13. Stetsenko, T.O. (2002). *Analiz rehionalnoi ekonomiky: navch. posibnyk*. Kyiv: KNEU.

14. Fedorchak, O. (2018). Derzhavna polityka zaluchennia investytsii u depresyvni rehiony Ukrainy. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia*, 2 (55), 91-106.

15. Shevchuk, Ya. V. (2007). *Depresyvni terytorialni suspilni systemy ta napriamky yikh sanatsii: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia ..* kand. ekon. nauk: 08.00.05. Lviv Nats. akad. nauk Ukrainy, In-t rehion. Doslidzh.

16. Shults, S. L., Tybinka, I.Ya. (2015). Chynnyky vnutrishnorehionalnoi sotsialno-ekonomichnoi dyferentsiatsii v suchasnykh ekonomichnykh teoriiakh. *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy*, 1(111), 25-29.

Received 04/18/2021

Revision 05/20/2021 Accepted 06/28/2021